

Кмін Анастасія Олександрівна,

доктор філософії,

викладач кафедри воєнної історії Національної академії

сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного

orcid.org/0000-0002-8158-2449

anastasiakmin@gmail.com

ТВАРИНИ В ПЕРШІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ

Перша світова війна стала не лише одним із найбільших воєнних конфліктів у світовій історії, а й прикладом масштабного використання тварин для досягнення стратегічних цілей. У статті досліджено роль тварин у забезпеченні бойових дій та їх вплив на перебіг війни. Розкрито, як різні види тварин, зокрема собаки, голуби та навіть екзотичні тварини, виконували ключові завдання – від транспортування боєприпасів до передачі повідомлень. Так, наприклад, верблюди забезпечували транспортування в умовах пустель Північної Африки та Близького Сходу. Їх витривалість дозволяла забезпечувати довгі марші без необхідності великої кількості води. Значну увагу приділено аналізу ролі собак у пошуково-рятувальних операціях, їх внесок у моральну підтримку солдатів. Особливо розглянуто голубів, які забезпечували безперервність комунікації, що була критично важливою в умовах хаосу та ізоляції бойових підрозділів. У статті проаналізовано етичний аспект використання тварин у війні, включаючи їхні страждання, важкі умови праці та рівень визнання їх внеску. Наголошено, що внесок тварин не обмежувався лише функціональними завданнями, вони також відігравали роль символів мужності, вірності та самопожертви, які надихали солдатів. Тварини слугували джерелом емоційної підтримки, нагадуючи про дім і спокійне життя. Собака, який сидів поруч у траншеї, чи голуб, що приносив життєво важливу інформацію, викликали почуття надії. Відомі історії про солдатів, які навіть писали листи додому, згадуючи своїх «бойових товаришів» серед тварин. Результати дослідження свідчать, що використання тварин у воєнних діях стало важливим уроком для майбутніх конфліктів. Ця тема зберігає свою актуальність, оскільки допомагає глибше зрозуміти взаємодію людини й природи в критичних умовах. Практична цінність статті полягає у висвітленні маловідомих фактів про участь тварин у війні, що сприяє збереженню історичної пам'яті та гуманістичному підходу до осмислення воєнних конфліктів.

Ключові слова: перша світова війна, тварини, тварини-талісмани війни.

Kmin Anastasiia,

Doctor of Philosophy,

teacher at the Department of Military History

Hetman Petro Sahaidachny National Army Academy

orcid.org/0000-0002-8158-2449

anastasiakmin@gmail.com

ANIMALS IN THE FIRST WORLD WAR

The First World War was not only one of the largest military conflicts in world history, but also an example of the large-scale use of animals to achieve strategic goals. The article examines the role of animals in supporting the war effort and their impact on the course of the war. The author reveals how different types of animals, including dogs, pigeons, and even exotic animals, performed key tasks, from transporting ammunition to transmitting messages. For example, camels provided transport in the deserts of North Africa and the Middle East. Their endurance allowed for long marches without the need for frequent water. Significant attention is paid to the analysis of the role of dogs in search and rescue operations and their contribution to the moral support of soldiers. The article also discusses pigeons, which ensured the continuity of communication, which was critical in the conditions of chaos and isolation of combat units. The article analyses the ethical aspect of the use of animals in war, including their suffering, difficult working conditions and the level of recognition of their contribution. It is emphasised that the contribution of animals was not limited to functional tasks, they also played the role of symbols of courage, loyalty and self-sacrifice that inspired soldiers. Animals served as a source of emotional support, reminding them of home and a quiet

life. A dog sitting next to them in a trench or a pigeon bringing vital information evoked a sense of hope. There are stories of soldiers who even wrote letters home, mentioning their animal companions. The results of the study show that the use of animals in warfare has become an important lesson for future conflicts. This topic remains relevant because it helps to better understand the interaction between humans and nature in critical conditions. The practical value of the article lies in highlighting little-known facts about the participation of animals in war, which contributes to the preservation of historical memory and a humanistic approach to understanding military conflicts.

Key words: World War I, animals, animal mascots of war.

Актуальність дослідження. До недавнього часу дослідники приділяли незначну увагу питанню залучення тварин у Першій світовій війні. Попри наявність окремих мемуарів і ключових наукових праць, масштабні дослідження цієї теми почали активно з'являтися лише після 1980-х років. У цих роботах наголошувалося на значній ролі коней, собак і голубів у воєнних кампаніях, однак у науковому середовищі ця тема тривалий час не викликала суттєвого інтересу. Лише наприкінці ХХ століття дослідники почали серйозно аналізувати участь тварин у бойових діях, зосереджуючи увагу передусім на кавалерії та значенні коней для мобільності армії. Цікаво, що в більшості загальних історичних праць про війну згадки про тварин зустрічаються рідко, попри їх вагомий внесок. Проте розвиток історії тваринності за останні два десятиліття сприяв зростанню кількості наукових робіт, що розглядають використання тварин у воєнних умовах.

Метою статті є дослідження ролі тварин у Першій світовій війні.

Методологія дослідження. У статті застосовано кілька методів наукового дослідження, що дозволяють комплексно проаналізувати роль тварин у військових операціях під час Першої світової війни. Використано історичний метод, який дає змогу простежити використання тварин у воєнних діях та оцінити їх еволюцію в умовах воєнного конфлікту. Особливу увагу приділено собакам, котам, голубам і ведмедям, їх функціям та впливу на воєнні дії. Аналіз вторинних джерел включає вивчення історичних праць, мемуарів, звітів військових підрозділів та публікацій, що стосуються участі тварин у бойових діях. Це дозволяє оцінити їх роль у забезпеченні зв'язку, розвідки, медичної допомоги та транспортування вантажів. Застосовано також порівняльний аналіз, який допомагає визначити відмінності у використанні різних видів тварин у різних арміях і театрах воєнних дій. Крім того, використано контент-аналіз воєнних документів, газетних статей та архівних матеріалів, що

висвітлюють участь тварин у війні та їх вплив на моральний стан солдатів. Комплексне застосування цих методів дозволяє отримати цілісну картину щодо значення тварин у воєнних операціях Першої світової війни та їх впливу на бойову ефективність армій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Огляд доступних праць дозволяє зрозуміти значення тварин у бойових діях, їх внесок у підтримку армії та специфіку їх використання на фронті.

Робота Е. Н. Richardson «British War Dogs» є однією з ключових у цьому напрямку. Автор детально аналізує використання собак у британських військах, зокрема їх підготовку, функції та вплив на бойові дії. У книзі розглядається, як військові собаки виконували різноманітні завдання: від передачі повідомлень до пошуку поранених солдатів. Дослідження показує, що спеціально треновані собаки значно підвищували ефективність військових операцій та зменшували втрати серед особового складу.

Дослідження Th. F. Jager «Scout, Red Cross and Army Dogs» надає ширший огляд використання собак у військових умовах. Автор не лише описує історію застосування собак у збройних силах, а й пропонує методи їх тренування. Особливий акцент зроблено на їх ролі в розвідці, медичній допомозі та зв'язку. Праця є цінним джерелом для розуміння значення службових собак у воєнній історії, особливо в контексті армії США.

Окрему увагу варто приділити статті «Real Winnie the Pooh», яка висвітлює історію ведмедя Вінніпега – знаменитого мешканця Лондонського зоопарку, що став прототипом Вінні-Пуха. Дослідження зосереджено на військовому аспекті історії тварини: ведмедя привезли до Великої Британії канадські солдати під час Першої світової війни. Ця історія демонструє, як тварини, навіть не будучи безпосередніми учасниками бойових дій, усе ж мали значний культурний та емоційний вплив на солдатів і суспільство загалом.

Проаналізовані роботи підтверджують важливість ролі тварин у воєнних конфліктах. Вони не тільки сприяли успішному виконанню військових завдань, а й відігравали значну психологічну роль, підтримуючи моральний дух солдатів.

Виклад основного матеріалу. Собаки використовувалися більшістю європейських армій у різних ролях – від перевезення повідомлень і медичних засобів до виконання тягових і караванських робіт.

У Бельгії собак використовували як тягових тварин протягом багатьох століть, а такі породи, як бельгійський мастиф, були виведені спеціально для цієї мети. Багато із цих тварин були реквізовані під час війни для використання в бельгійській армії для тяги кулеметних возів. Тяга для собак була більш гнучкою та дешевшою в обслуговуванні, ніж коні/мули, що дозволяло швидко переміщати зброю по будь-якій місцевості. Цим скористалися італійські та австро-угорські війська для підтримки солдатів у ворожих гірських районах Італійського фронту (The Abruzzo Maremma sheepdog).

Тягові собаки також використовувалися французькою армією, а також посильні та пошуково-рятувальні собаки. Французька мілітаризація собак була більш дезорганізованою, ніж у Німеччині та Бельгії, адже покладалась на ініціативи Національного товариства собак-рятувальників (NSRD) та окремих підрозділів, які розробляли власні розплідники (Pearson, 2017, pp. 731–760). Лише в грудні 1915 року Службу бойових собак (Service des Chiens de Guerre) було офіційно затверджено і централізовано. Зокрема, у французькій армії «собаки швидкої допомоги» допомагали в пошуку поранених на полях битв. Вони несли маленьку коробочку з основними засобами першої допомоги, і їх вчили рвати шматок солдатської форми або нести його кепку назад до будок. Потім вони проводили медиків до пораненого бійця (Jager, 1917, p. 31). Використання собак з аналогічною метою було випробувано британською армією, але використання цих «собак Червоного Хреста» не було офіційно прийнято, оскільки було виявлено, що маркування собаки Червоного Хреста часто ігнорувалося ворожими солдатами, а рівень утрат був високим. Саме гострий нюх і слух собак робили їх корисними для пошуку поранених солдатів, і ці здібності

також використовувалися для ролі вартових, допомагаючи стежити за ворожими рейдерськими загонами або снайперами. Це було неocenно на всіх фронтах, особливо вночі, коли людські органи чуття притуплялися. За свою службу собаки ставали щось на кшталт талисмана для тих, з ким вони працювали.

Собаки-посильні найбільш успішно використовувалися німецькою армією. У 1914 році в них було близько 6000 навчених службових собак, що було найбільшою кількістю у світі. Крім перевезення кореспонденції між передніми й тиловими районами, вони також використовувалися для прокладання телефонних кабелів зі спеціально розробленими кабельними котушками і для перевезення боєприпасів. Собак вербували протягом усієї війни із закликами до власників німецьких вівчарок, доберманів-пінчерів та ердельтер'єрів добровільно віддати своїх собак на службу Батьківщині. Цим породам віддавали перевагу за їх слухняність, сміливість і витривалість (Richardson, 1920). Вони також відіграли важливу роль у зміцненні морального духу, про що німецький солдат Роберт Гольбаум (1886–1955) зазначав: «У дні, коли світ трясся, люблячий собачий гавкіт давав нам більше, ніж наймудріші слова людини».

Британська школа військових собак була заснована відносно пізно, в 1917 році підполковником Едвіном Хотенвіллом Річардсоном (1863–1948). Після випробування використання ердельтер'єрів для передачі повідомлень туди-сюди з лінії фронту, коли телефонний зв'язок був утруднений, було виявлено, що собаки здатні краще орієнтуватися на місцевості, що вибухає снарядами, і були набагато швидшими, ніж люди-посланці, причому інші породи, як-от коллі та ірландські вельштер'єри, особливо вправні в цій роботі. В Етаплі було створено центральну будку, звідки тварин відправляли до секційних будок, де працювали доглядачі, які зазвичай відповідали за трьох собак кожен. Коли їхні послуги були потрібні, собак вивозили на передову, а їх доглядачі залишалися в штабі бригади, чекаючи на їх повернення з кореспонденцією.

Голуби використовувалися для передачі інформації під час воєн протягом тисячоліть. Самонавідна здатність і швидкість птахів, які можуть подолати понад 450 км за одну поїздку,

подорожуючи зі швидкістю до 112 км на годину, зробили їх ідеальними для використання в Першій світовій війні, коли телефонний зв'язок був неможливий (Gladstone, 1919). Птахів носили в пересувних кошиках і випускали з посланнями, доданими до маленьких каністр, прикріплених до ніг. Використовували як флотом, так і армією, вони забезпечували важливі канали зв'язку в складних обставинах.

Приблизно 100 000 голубів використовувалися європейськими та американськими урядами протягом усієї війни, успішність доставлення була близько 95 відсотків. До 1914 року німецька, французька, бельгійська і турецька армії створили службу голубиних кур'єрів, а французи позичили п'ятдесят птахів британській штаб-квартирі для використання тільки в розвідувальних цілях (The long, long trail). У міру того, як війна прогресувала, голубині служби були розроблені для поліпшення зв'язку між полями битв і штабом командування. Переваги полягали в тому, що ці повітряні повідомлення отримувалися швидше, ніж ті, що перевозилися по землі, а голуби рідко турбувалися від снарядного вогню і легко замінювалися в разі загибелі. Однак птахи вимагали ретельного поводження, дресирування та догляду, щоб залишатися ефективними, а підтримувати це іноді було важко. Крім того, вони не могли літати в періоди поганої видимості, наприклад вночі або коли був туман.

На початку війни німецька армія мала 21 000 військових голубів, розміщених на самонавідних горищах уздовж своїх кордонів, і їх чисельність різко зростала. На противагу цьому, британська армія почала централізувати свою голубину службу лише в 1915 році під контролем підполковника Альфреда Генрі Османа (1864–1930). Птахи широко використовувалися під час багатьох великих наступальних дій, включаючи битву на Соммі, де в деяких районах вони були єдиною формою зв'язку на полі бою (Osman, 1928). У США військові випробування зі свійськими голубами були проведені в 1878 році, але армія не почала широко використовувати їх до 1917 року, коли полковник Едгар Рассел (1862–1925) – у головному управлінні зв'язку Американських експедиційних сил (AEF) – дізнався про їх ефективність на Західному фронті від британських і французьких офіцерів зв'язку.

Одним із найвідоміших голубів війни був птах на прізвище Шер Амі, який був подарований Корпусу зв'язку США британськими любителями голубів. Історія свідчить, що голубка Шер Амі була відправлена майором Чарльзом Уайтом Вітлсі (1884), командиром так званого «Втраченого батальйону», який опинився в оточенні німецьких військ під час битви при Маасі та Аргонні. Після того, як два інших голуба були збиті, Шер Амі успішно доставила повідомлення до штаб-квартири дивізії, розташованої за сорок кілометрів, усього за двадцять п'ять хвилин, незважаючи на те, що птах був важко поранений під час подорожі. Однак, як і в інших окремих історіях про війну і тварин, історія Шер Амі була предметом великої кількості міфів, й існує мало доказів першоджерел, які би підтверджували відомості, що це був голуб, випущений Вітлсі в той день (National museum of American history).

У війні зіграли роль не тільки голуби – канарки також використовувалися як німецькими, так і британськими шахтарями в їх традиційній ролі виявлення підземних газів. Канарки в п'ятнадцять разів чутливіші до газу, ніж люди, і під час війни під землею ці птахи відіграли важливу роль у попередженні військ про наявність газу перед настанням будь-яких негативних наслідків.

Канарок і співочих птахів також використовували в поїздах швидкої допомоги для підняття бойового духу поранених солдатів, й іноді їх тримали як домашніх тварин з тих же причин. Нарешті, заслуговує на згадку використання птахів в ролі вартових. Французька армія випробувала використання папуг в Парижі для забезпечення раннього попередження про наближення ворожих літаків, а британська армія провела аналогічні випробування з фазанами в прибережних районах. Однак ці випробування виявилися неефективними, оскільки птахи стали ненадійними, адже не могли відрізнити літаки союзників від ворожих (Gladstone, 1919, pp. 23–25).

Верблюди широко використовувалися на Близькому Сході як союзниками, так і Центральними державами. Вони могли перевозити важкі вантажі в умовах пустелі, долаючи до ста дванадцяти кілометрів на день без води, що було надзвичайно корисним для підтримки мобільності військових підрозділів під час Синайської

та Палестинської кампаній. Африканські формування Німецької імперії (Schutztruppe) використовували верблюдів з давня в імперських конфліктах, так само як і британська армія, яка розширила свої верблюжі полки з формуванням Імперського верблюжого корпусу в 1916 році. Озброєні гвинтівками, 3000 бійців Верблюжого корпусу все частіше використовувалися в бойових ролях, а також для традиційного патрулювання на далекі відстані та розвідувальних місій. Османська армія також мала у своїх рядах досвідчених верблюдів, часто набраних з арабських підданих Османської імперії, які проводили час із верблюдами в цивільному житті. Верблюди іноді були єдиним видом транспорту в пустелі й навіть використовувалися для евакуації поранених у спеціально розроблених каколетах (New Zealand history).

Набагато меншими кількісно, але не менш корисними на передовій були коти. Тисячі кішок жили в окопах на Західному фронті та на військових кораблях. Вони часто були безпритульними, переміщеними через війну та прийнятими людьми для полювання на щурів в обмін на їжу та притулок.

Окремо варто зупинитись на тваринах-талісманах.

Хоча солдати всіх країн були пов'язані з тваринами під час війни, офіційні талісмани були найбільш поширені в британській армії, підрозділи якої вперше прийняли тварин для церемоніальних обов'язків, спрямованих на зміцнення духу корпусу та підняття бойового духу. Тоді як кішки та собаки були найпоширенішими талісманами, птахи, ведмеді, кози та мавпи супроводжували підрозділи на передову. Існували навіть талісмани левів, такі як Віскі та Сода, два дитинчата, яких усиновили американські пілоти підрозділу французьких військово-повітряних сил Lafayette Escadrille.

Сержант Стаббі

Стаббі був бродячим собакою, який був забраний капралом Джеймсом Конроєм (1892–1987) під час навчань у Коннектикуті. Він став неофіційним талісманом полку і був таємно перевезений на борт корабля, коли вони вирушили до Франції в 1917 році. Після виявлення йому дозволили залишитися в полку, оскільки казали, що він підняв бойовий дух новопривезеним солдатам американських експедиційних сил. Хоча Стаббі не був навченим

службовим собакою, він відомий тим, що виконував обов'язки вартового та інші завдання на передовій. Повідомляється, що одного разу він попередив людей про напад німців і, очевидно, заздалегідь попередив про газові атаки. Повідомлялося навіть, що Стаббі виявив німецького шпигуна в Аргонні, утримував його до прибуття солдатів, які ввіймали його. Стаббі залишився з військовими під час боїв на Західному фронті й був поранений у ногу під Сейчепреєм.

Після війни подвиги Стаббі стали відомими. Він був нагороджений генералом Джоном Першингом (1860–1948), його портрет написав художник Чарльз Віпл (1859–1928), він зустрічався з президентами Вудро Вільсоном (1856–1924), Уорреном Гардінгом (1865–1923) і Кальвіном Куліджем (1872–1933). Коли Стаббі помер у 1926 році, він отримав довгий некролог у «Нью-Йорк Таймс», а в 1956 році його опудало було виставлено в Смітсонівському інституті. Як і багато героїв-тварин, його історія стала символом відданості та самопожертви заради спільної мети. (Ann Vausum).

Капрал Джекі

Джекі був бабуїном, якого знайшов і забрав у дитинстві Альберт Марр (1889–1973) на свою сімейну ферму неподалік від Преторії (Південна Африка). Коли Марр приєднався до Південноафриканського піхотного полку в 1915 році, він запитав, чи може він взяти із собою Джекі, на що офіцер, який командував полком, підполковник Едвард Френсіс Теккерей (1870–1956), погодився. Джекі був добре навчений і, будучи вихованим Марром, розвинув напролюд людську особистість, що зробило його популярним серед солдатів полку. Він приєднався до полку на муштрі, коли вони тренувалися (тримаючи в руках дерев'яну гвинтівку і навчаючись салютувати за потреби). Коли чоловіки офіційно вступили на військову службу, Джекі був прийнятий як офіційний талісман полку, отримавши власну, спеціально підіграну форму і навіть зарплатну книжку. Полк брав активну участь у службі в Єгипті та на Західному фронті, де Джекі супроводжував рядового Марра, куди б він не пішов. Казали, що коли Марр перебував на вартовому чергуванні, Джекі міг заздалегідь попереджати про дії ворога за допомогою свого гострого зору і слуху. Під час німецького весняного наступу в 1918 році південноафриканська піхотна бригада зазнала великої

кількості втрат, однією з яких був і Джекі. Йому надали медичну допомогу, але, на жаль, довелося ампутувати ногу.

Тим не менш, Джекі та Марр вижили під час війни, і після повернення до Британії Джекі отримав звання капрала. Слава Джекі була використана з користю, оскільки він і Марр подорожували з Червоним Хрестом, щоб зібрати кошти на благодійність (Rossouw, 2013).

Вінніпег

У серпні 1914 р. отримав освіту ветеринарного лікаря Гаррі Колеборн (1887–1947). Він пішов добровольцем на службу за кордон. Через ветеринарну освіту його перевели в Канадський армійський ветеринарний корпус (CAVC) і попросили з'явитися на їх базу в Валькартє, Квебек. Під час подорожі з Вінніпега Колеборн купив на залізничній зупинці в Онтаріо чорне ведмежа, охрестивши його на честь свого рідного міста. Щоденники Коулборна показують, що «Вінні» супроводжував його і військових, коли Канадська піхотна бригада вирушила за кордон до Англії, де мала тренуватися, перш ніж вирушити до Франції. Протягом цього часу Вінні перебував у штаб-квартирі бригади поблизу Солсбері-Плейн і був офіційно прийнятий як талісман CAVC. Через те, що ведмідь прожив усе своє життя в тісному контакті з людьми, він був відомий як неймовірно ручний і розглядався багатьма солдатами полку як домашня тварина. Коли Канадська піхотна бригада виїхала до Франції в грудні

1914 року, Колеборн залишив Вінні під опікою Лондонського зоопарку.

Репутація доброзичливого та надійного ведмедя зросла, і вона стала популярною атракцією, особливо для маленьких дітей. Керівництво зоопарку час від часу дозволяло впускати відвідувачів всередину вольєра, з метою погудувати Вінніпега. Колеборн відвідував Вінні, коли міг, під час відпустки, і хоча спочатку він мав намір повернути його до Канади, наприкінці війни вирішив залишити його в Лондонському зоопарку, де було встановлено меморіальну дошку, щоб розповісти відвідувачам історію Вінні. Одним із відвідувачів Вінні був Крістофер Мілн (1920–1996), син письменника А. А. Мілна (1882–1956). Крістофер так любив Вінні, що назвав своє власне опудало ведмедя на його честь, що надихнуло на створення знаменитих книг про Вінні-Пуха (London zoo).

Висновки. У Першій світовій війні було задіяно багато різних видів тварин, але основний внесок внесли собаки та голуби. Ці тварини використовувалися офіційно майже всіма великими сторонами, що воювали, і в багатьох випадках були необхідні для зв'язку і транспортування. Різні породи та види тварин довели свою ефективність на різних фронтах, коли воєнна влада використовувала їхні природні властивості для підвищення ефективності операцій. Окрім практичного внеску, тварини як домашні тварини й талісмани значною мірою впливали на моральний дух військ.

Список використаних джерел:

Carrier Pigeon Service. The long, long trail. URL: <https://www.longlongtrail.co.uk/army/regiments-and-corps/the-corps-of-royal-engineers-in-the-first-world-war/carrier-pigeon-service/>. (дата звернення: 19.12.24)

Cher Ami Fact Sheet: A Century of Myth and Public Memory. National museum of American history. URL: <https://americanhistory.si.edu/press/fact-sheets/cher-ami-fact-sheet-century-myth-and-public-memory> (дата звернення: 22.12.24)

German Shepherd Dogs in the Military: A Brief Historical Overview. MWD TSA. URL: <https://www.mwdtsa.org/german-shepherd-dogs-military-brief-historical-overview/> (дата звернення: 19.12.24)

Gladstone, H.S. (1919). Birds and the War. URL: <https://archive.org/details/birdswar00glad/page/2/mode/2up> (дата звернення: 19.12.24)

Jager, Th.F. (1917). Scout, Red cross and army dogs; a historical sketch of dogs in the great war and a training guide for the rank and file of the United States army. URL: <https://archive.org/details/scoutredcrossan00jagegoog/mode/2up> (дата звернення: 04.01.25)

Osman, A.H. (1928). Pigeons in the Great War. URL: <https://archive.org/details/pigeonsgreatwar>. (дата звернення: 22.12.24)

Pearson, C.J. (2017). “Four-legged poilus”: French Army Dogs, Emotional Practices and the Creation of Militarized Human-Dog Bonds, 1871-1918. *Journal of Social History*, 52 (3). pp. 731-760. URL: <https://livrepository.liverpool.ac.uk/3008359/> (дата звернення: 04.01.25)

Real Winnie the Pooh. London zoo. URL: <https://www.londonzoo.org/zoo-stories/history-of-london-zoo/famous-animals-london-zoo/winnie-pooh-origins> (дата звернення: 28.12.24)

Richardson, E.H. (1920). British War Dogs, URL: <https://archive.org/details/britishwardogsth00richrich/page/10/mode/2up> (дата звернення: 19.12.24)

Rossouw, S.J. (2013). Jackie, the baboon mascot of 3 SAI during the great war, 1914 – 1918. URL: <http://samilitary-history.org/vol162sr.html> (дата звернення: 28.12.24)

Sergeant Stubby. Ann Bausum. URL: <https://www.annbausum.com/sergeant-stubby.html#top>. (дата звернення: 28.12.24)

The Imperial Camel Corps. New Zealand history. URL: <https://nzhistory.govt.nz/war/camel-corps> (дата звернення: 26.12.24)

The Maremma in War Times, The Abruzzo Maremma sheepdog. URL: <https://www.pastore-maremmano.it/en/the-breed/the-maremma-in-war-times/> (дата звернення: 04.01.25)